

TİCARƏTİN LIBERALLAŞDIRILMASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNA TƏSİRİ

*Daxil olub: 28 mart 2022-ci il;
Qəbul olunub: 13 aprel 2022-ci il
Received: 28 March 2022
Accepted: 13 April 2022*

*Vüsalə Cəfərova¹, Muğdət Hacızadə²
¹doktorant, AR İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu
²bakalavr, Bakı Mühəndislik Universiteti
¹vusala.jafarova@ereforms.gov.az;
²hajizadamughdat@gmail.com*

Xülasə

Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının neft ixracından asılılığının azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının prioritetləşdirilməsi dövlət siyasətinin əsas sahələrindən biri hesab edilir. Bu araşdırma 2000-2020-ci illər arasında Azərbaycanda ticarətin liberallaşdırılmasının qeyri-neft sektoru üzrə ümumi daxili məhsula (ÜDM) təsirini təhlil edir. Məqalədə Azərbaycanın xarici ticarətdən asılılıq dərəcəsi, neft ixracının ticarətdə tutduğu payı analiz edilmiş, ticarətin liberallaşdırılması üçün atılan addımlar və nəticələri qeyd edilmişdir. Azərbaycan üzrə qurulan modeldə ticarətin açıqlıq dərəcəsi, ixracın ümumi həcmi, subsidiyalar və inflyasiya dərəcəsi istifadə edilmiş və bu verilənlərin qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə təsiri ekonometrik tənliklə araşdırılmışdır. Digər ölkələr üzrə aparılan tədqiqatların nəticələri Azərbaycan üçün hazırlanan modelə müqayisə üçün əks etdirilmişdir. Yekun olaraq, alınan nəticələrə uyğun şəkildə ticarətin liberallaşdırılması üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, ticarətin liberallaşdırılması, inflyasiya, subsidiya.

IMPACT OF TRADE LIBERALIZATION ON THE NON-OIL SECTOR IN THE AZERBAIJANI ECONOMY

*Vusala Jafarova¹, Mughdat Hajizada²
¹postgraduate student of the Economic Reforms Research Institute
of the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan
²Bachelor, Baku Engineering University
¹vusala.jafarova@ereforms.gov.az, ²hajizadamughdat@gmail.com*

Abstract

In recent years, reducing the dependence of the Azerbaijani economy on oil exports and prioritizing the development of the non-oil sector is one of the key areas of public policy. This study analyzes the impact of trade liberalization on the gross domestic product (GDP) of the non-oil sector in Azerbaijan between 2000 and 2020. The article analyzes the degree of dependence of Azerbaijan on foreign trade, the share of oil exports in trade, and notes the steps and results taken to liberalize trade. The model based on Azerbaijan used the level of trade openness, total exports, subsidies and

inflation rates, and the impact of these data on GDP in the non-oil sector was studied by econometric equation. The results of research conducted in other countries are presented for comparison with the model developed for Azerbaijan. Finally, in line with the results obtained, proposals were made for trade liberalization.

Keywords: non-oil sector, trade liberalization, inflation, subsidies.

ВЛИЯНИЕ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ ТОРГОВЛИ НА НЕНЕФТЯНОЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Вусала Джафарова¹, Муздат Гаджизаде²

¹докторант, Научно-исследовательский институт экономических реформ Министерства экономики Азербайджанской Республики

²студент, Бакинский инженерный университет

¹vusala.jafarova@ereforms.gov.az, ²hajizadamughdat@gmail.com

Резюме

В последние годы, снижение зависимости экономики Азербайджана от экспорта нефти и проявление особого внимания развитию ненефтяного сектора являются одним из ключевых направлений государственной политики страны. В данном исследовании анализируется влияние либерализации торговли на валовой внутренний продукт (ВВП) ненефтяного сектора Азербайджана в период с 2000 по 2020 годы. В статье рассматриваются степень зависимости Азербайджана от внешней торговли, доля экспорта нефти в торговле, и отмечаются результаты и шаги, предпринятые для либерализации торговли. В модели, основанной на примере Азербайджана, использовались уровень прозрачности торговли, общий объем экспорта, субсидии и темпы инфляции, тогда как влияние этих данных на ВВП в ненефтяном секторе изучалось с помощью эконометрического уравнения. Результаты исследований, проведенных в других странах, также представлены для их сравнения с моделью, разработанной для Азербайджана. В конце статьи вносятся предложения по либерализации торговли на основе полученных результатов.

Ключевые слова: ненефтяной сектор, либерализация торговли, инфляция, субсидии.

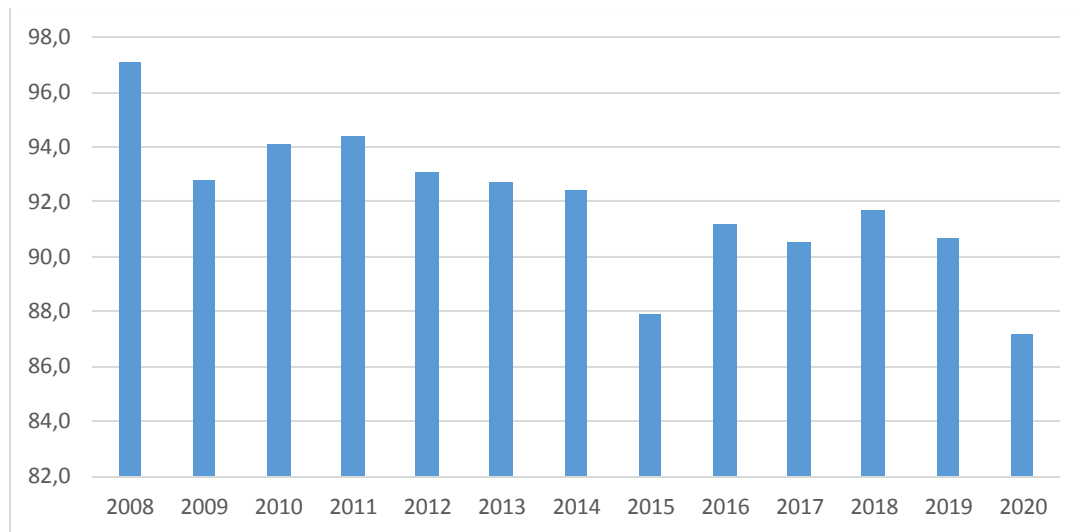
Giriş

Qloballaşan dünyada əksər ölkələr iqtisadi inkişaflarına təkan vermək üçün ticarətin liberallaşdırılması siyasətindən istifadə edir. Bu siyasət nəticəsində ölkələrarası iqtisadi əlaqələr güclənmiş, ticarətin ümumi həcmi artmış, ölkələrdə işsizlik səviyyəsi

aşağı enmiş və şirkətlərin dünya bazarına çıxış əldə etməsi nəticəsində rəqabətə davamlılıq və davamlı inkişaf əldə edilmişdir. Monopoliyaların aradan qaldırılması, qiymət elastikliyinə optimallaşdırılması kimi müsbət təsirləri olan ticarətin liberallaşdırılmasının həm də mənfi təsirləri mövcuddur. Bu siyasət diqqətli və mərhələli şəkildə tətbiq edilmədiyi təqdirdə yerli məhsullara olan tələbat kəskin şəkildə azala, yerli şirkətlər ədalətsiz rəqabət mühitinə tab gətirməyərək iflas edə bilər.

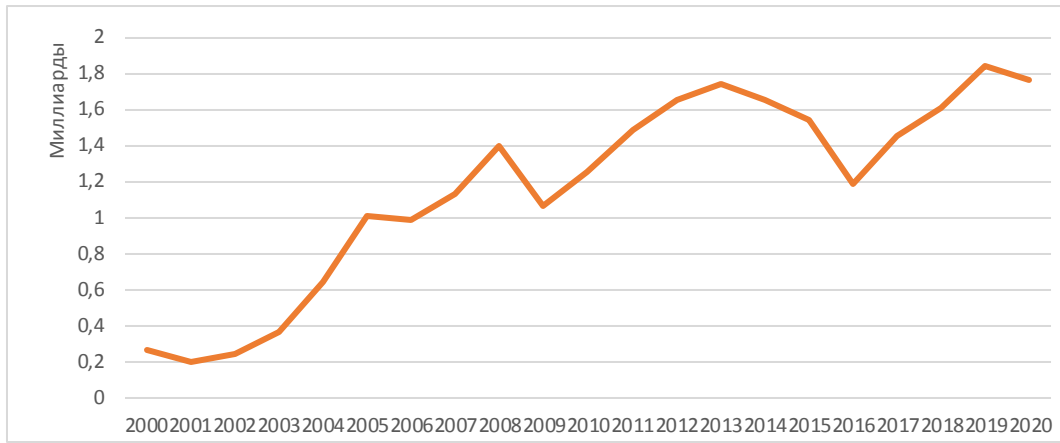
1. Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici ticarəti

Azərbaycan növbəti illər ərzində iqtisadiyyatda rəqabətin artırılması, ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun inkişafının davamlılığının əldə edilməsini özünə prioritet hədəflər olaraq seçmişdir.

Qrafik 1. Neft ixracının ümumi ixracda payı (% olaraq)

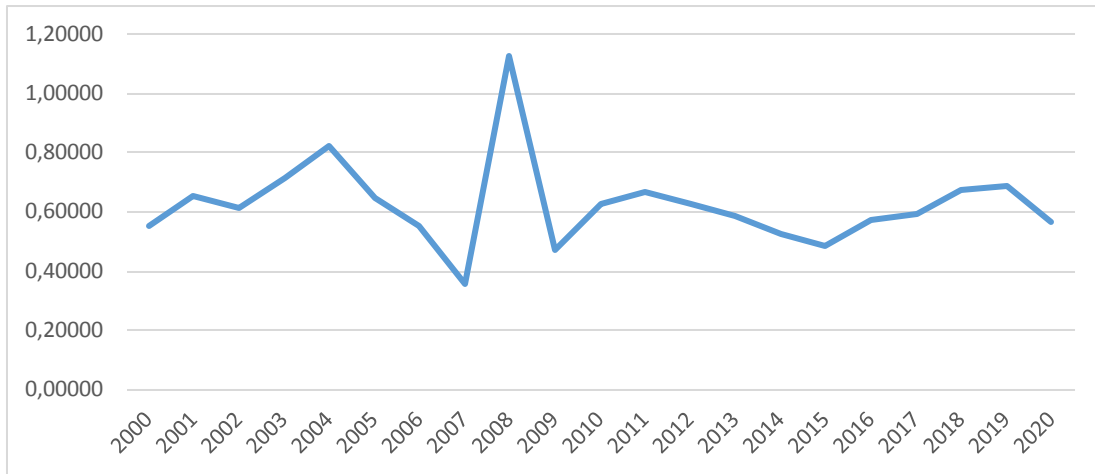
2000-ci ildə Azərbaycandan ixrac olunan məhsulların 85,1%-ni neft və neft məhsulları təşkil edirdisə, bu rəqəm 2020-ci ildə 87% faizə bərabər olub. Bu illər ərzində ən yüksək göstərici 2008-ci ildə 97,1%-ə bərabər olmuşdur.

Qrafik 2. Qeyri-neft sektoru üzrə ixracın artım dinamikası (milyard dollarla)

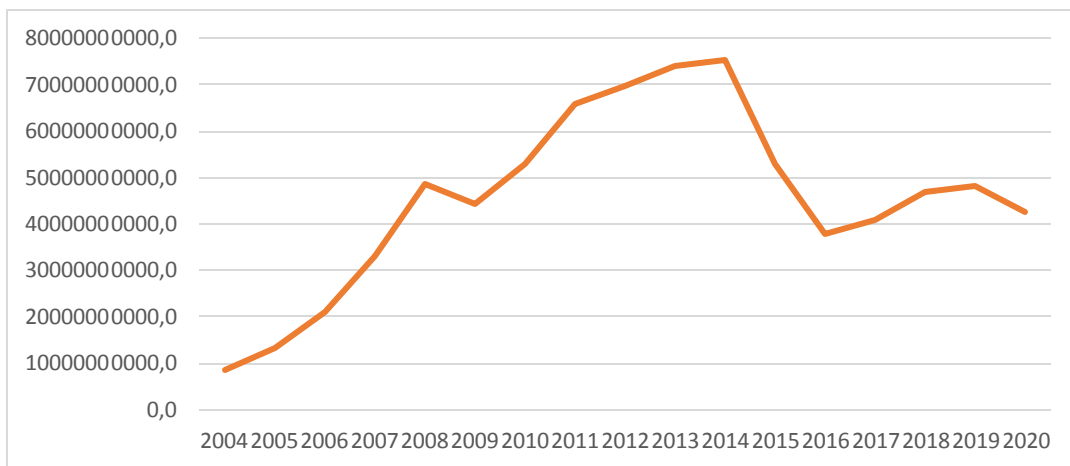
Qrafiklərdən də göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatı böyük həcmdə neft və neft məhsullarının ixracından asılıdır, eyni zamanda qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatdakı payının artım sürəti zəifdir.

Ticarətin liberallaşdırılması üçün atılan əsas addımlar gömrükdə tətbiq edilən maneələrin aradan qaldırılması, tariflərin azaldılması, rəqabətlik mühitin inkişaf etdirilməsi, qarşılıqlı ticarət müqavilələrinin bağlanması və dövlətin iqtisadiyyata təsirinin azaldılmasıdır. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək, ticarəti liberallaşdırmaq üçün Ələt Azad Ticarət Zonası yaradılmışdır. Azad ticarət zonasının əsas mahiyyəti ərazi üzrə investisiyaların cəlb edilməsi, iş imkanlarının artırılması və innovativ texnologiyaların tətbiq edilməsinin dəstəklənməsidir. 2018-ci ildə yeni qaydalara əsasən bir çox xammal və sənaye maşınlarının idxalına qoyulan tariflər ortadan qaldırılmışdır. Azərbaycan hazırda Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv deyil, lakin iki-tərəfli müqavilələr əsasında Azərbaycanın 16 ölkə ilə azad ticarət əlaqəsi mövcuddur. Azərbaycan ticarət prosedurlarında şəffaflığın artırılması, rəsmi qaydaların, institusional tənzimləmə və əməkdaşlığın təşkili, kağızsız və transsərhəd kağızsız ticarətin artırılması nəticəsində ESCAP-ın Asiya və Sakit Okean regionunda ticarətin və kağızsız ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi üzrə Tədqiqatında dünya ölkələri ilə müqayisədə doqquzuncu yerdə qərarlaşıb.

Qrafik 3. TOP indeksinin illər üzrə qiymətləri

Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici ticarətdən asılılığını tapmaq üçün TOP indeksindən istifadə edilib. TOP indeksi idxal və ixracın ÜDM-ə nisbəti ilə hesablanır.

Qrafik 4. ÜDM-in illər üzrə bölgüsü, dollarla

Qrafik 3 və 4-ə əsasən 2008-ci ildə neft qiymətlərinin kəskin artımı nəticəsində TOP indeksi öz maksimumunda – 1,124 nöqtəsində yerləşib. Bu trendə uyğun olaraq, həmin il ölkə ÜDM-ində kəskin yüksəliş qeydə alınmışdır. Sonrakı illərdə neft qiymətlərində düşüşü, manatın dollar qarşısında devalvasiyası nəticəsində ÜDM-də kiçilmə baş vermişdir. Bu, bir daha Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və neft məhsullarının ixracından asılı olduğunu sübut edir. Bu problem nəzərə alınaraq, ticarətin liberallaşmasının yaratdığı təsirlər bu tədqiqatda aşkar edilir.

2. Nəzəri baxışlar

Nəzəri olaraq, uzunmüddətli dövr ərzində ticarətin liberallaşdırılması iqtisadiyyata müsbət təsirlə nəticələnir. İqtisadçı David Rikardoya əsasən ölkələrin öz resurslarını sektorlar arasında düzgün bölüşdürməsi həmin sahələr üzrə ixtisaslaşmaya gətirib çıxarır. Alternativ xərci az olan məhsulların ixraca yönəlik istehsalı, fürsət xərci çox olan əmtəələrin isə digər ölkələrdən tədarük edilməsi rəqabətli mühitdə iqtisadi artıma gətirib çıxaracaqdır (1817). Neoklassik iqtisadçılar da ixrac artımının iqtisadi inkişafın əsas təkanverici amili olduğunu iddia edirlər (Helpman və Krugman, 1985). Ölkələr autarkiyadan çıxıb açıq iqtisadiyyatı qəbul etdikdə, sahələr üzrə ixtisaslaşma və məhsulların mübadiləsi baş verir. Ölkələr müqayisəli üstünlüyə malik olduqları malları ixrac edir və ən az müqayisəli dezavantaja malik olan əmtəələri idxal edirlər. Usman və Salami (2005) hesab edirlər ki, bir ölkə ixrac sektorunun məhsuldar fəaliyyətini dəstəkləmək üçün lazım olan kapital və xam maddəni daha səmərəli yollarla digər ölkələrdən idxal edə bilər.

3. Ədəbiyyat icmal

Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, müxtəlif ölkələr üzrə ticarətin liberallaşdırılması ÜDM-ə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Pakistan iqtisadiyyatında idxal və ixracın həcmindəki dəyişikliklərin ÜDM-ə təsiri müsbət və əhəmiyyətli səviyyədə qiymətləndirilib (R.Ahmad, K.Raza, S.Saher – 2017). Bu tədqiqata əlavə olaraq, 2 inkişaf etməkdə olan ölkənin ticarət azadlığı ilə iqtisadi inkişafı arasında müsbət əlaqə olduğunu isbat edən digər məqaləni də nümunə göstərmək olar (M.Tahir və M.Saeed Lodhi – 2016). Lakin Banqladeş iqtisadiyyatı üzrə hazırlanan modeldə ticarətin artırılmasının iqtisadi inkişafa mənfi və ya təsirsiz nəticəsi müşahidə olunmuşdur (M.Mukit – 2020). Nigeriyada ticarət açıqlığının qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə təsiri mənfi, inflyasiya, ixrac və məzənnənin təsiri isə müsbət olaraq qiymətləndirilmişdir (C.P.Sidi – 2020). Azərbaycan üzrə aparılan araşdırma nəticəsində isə ixrac miqdarının, işçi qüvvəsi və kapitalın iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli və müsbət rolu var ikən, idxalın mənfi təsiri aşkar edilmişdir (Guo, Oruj & Pan – 2018). Ticarətin məhdudlaşdırılmasında istifadə olunan tariflər ölkədə həmin məhsul və xidmətlərin qiymətinin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Bu tariflər azaldıldıqda və ya ortadan qaldırıldıqda resurslar ixrac yönümlü istehsalə yönəlir (Manni və Ibne Afzal – 2012).

4. Ekonometrik model

İnflyasiya, ticarət açıqlığı dərəcəsi, ixrac və subsidiya həcmi Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə təsirini təhlil etmək üçün *çoxdəyişənli reqressiya* modelindən istifadə edilmişdir. Modeldə *ən kiçik kvadratlar üsulu* metodologiyası tətbiq edilmişdir. Model 2000-2020-ci illər arasında toplanan məlumatlar əsasında qurulmuşdur. Bu

məlumatlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi və Dünya Bankının rəsmi sahifələrindən əldə edilmişdir.

$$NGDP = f(SUB, X, INF, TOP)$$

$$LOG(NGDP) = C(1) + C(2)*LOG(SUB) + C(3)*LOG(X) + C(4)*LOG(INF) + C(5)*LOG(TOP)$$

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.641993	1.341497	1.224001	0.2387
LOG(INF)	-0.088561	0.039731	-2.229025	0.0405
LOG(SUB)	0.512135	0.078541	6.520621	0.0000
LOG(TOP)	-0.381142	0.157765	-2.415890	0.0280
LOG(X)	0.533479	0.107316	4.971127	0.0001
R-squared	0.974724	Mean dependent var		23.41228
Adjusted R-squared	0.968405	S.D. dependent var		0.870649
S.E. of regression	0.154757	Akaike info criterion		-0.689661
Sum squared resid	0.383197	Schwarz criterion		-0.440965
Log likelihood	12.24144	Hannan-Quinn criter.		-0.635687
F-statistic	154.2539	Durbin-Watson stat		1.490084
Prob(F-statistic)	0.000000			

Burada:

NGDP – qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM – izaholunan;

SUB – subsidiya – izahedici;

X – ixrac – izahedici;

INF – inflyasiya – izahedici;

TOP – ticarət açıqlığı dərəcəsi – izahedicidir.

$$TOP = (\dot{I}xrac + \dot{I}dxal)/GDP$$

Modeldən alınan nəticəyə əsasən *SUB* və *X* dəyişənləri *NGDP* asılı dəyişəninə müsbət və əhəmiyyətli təsir edir. Hər iki dəyişən üçün $p\text{-value} < 0.01$ olduğundan, əhəmiyyətlilik dərəcəsi 99% qəbul edilir. Digər iki izahediciylə - *INF* və *TOP* – izah olunan arasında neqativ əlaqə vardır. İzahedici dəyişənlər statistik olaraq əhəmiyyətlidirlər: $p\text{-value}_{(INF)} (0.0405) < 0.05$ və $p\text{-value}_{(TOP)} (0.0280) < 0.05$ olduğundan, hər iki izahedici üçün əhəmiyyətlilik dərəcəsi 95% olaraq qəbul edilir.

Müstəqil dəyişənlər birlikdə asılı dəyişəni 97% səviyyəsində izah edir ($R\text{-squared}=0.974$ və $\text{adjusted } R\text{-squared}=0.968$).

Korrelyasiya Cədvəli:

	NGDP	INF	SUB	TOP	X
NGDP	1.000000	-0.151215	0.880835	-0.163727	0.854750
INF	-0.151215	1.000000	0.066161	0.315595	-0.015194
SUB	0.880835	0.066161	1.000000	0.110402	0.665949
TOP	-0.163727	0.315595	0.110402	1.000000	-0.038574
X	0.854750	-0.015194	0.665949	-0.038574	1.000000

Nəticə

Modelə əsasən ölkədə ticarətin liberallaşdırılmasının qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə mənfi təsir etdiyi aşkar edilir; TOP indeksi 1% artdığı zaman qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-də 0.38% kiçilmə müşahidə edilir.

Toplanan məlumatlara əsasən xarici ticarətin açıqlıq səviyyəsi 0.6 (60%) olduğu üçün ÜDM böyük ölçüdə xarici ticarətdən asılıdır. Nəticəyə əsasən ixracın 1% artırılması nəticəsində qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-də 0,53% artım müşahidə ediləcəkdir.

Dövlət tərəfindən şirkətlərə verilən subsidiyalar 1% artırıldığı zaman qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM 0,51% həcmində artım göstərəcəkdir.

Modelə əsasən Azərbaycanda inflyasiyanın artması qeyri-neft sektoruna mənfi təsir göstərir - inflyasiya dərəcəsidəki 1%-lik artım qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-i 0,08% həcmində azaldacaqdır.

Tədqiqatın nəticəsinə uyğun olaraq, Azərbaycanda ticarətin liberallaşdırılması siyasətinin mərhələli şəkildə aparılması təklif edilir. Nəzəri olaraq, ölkəyə idxal olunan məhsullar istehsalata təkan vermədikcə, ticarətin artırılması ixracın çətinləşməsinə səbəb olacaqdır. Hazır məhsulların digər dövlətlərdən azad ticarət nəticəsində tədarükü ölkədə qiymətlərin azalmasına gətirib çıxaracaqdır ki, aşağı qiymətlər ixrac yönümlü şirkətlərin daha gəlirli sektorlara üz tutması ilə nəticələnəcəkdir. Liberallaşdırmadan öncə, ilk növbədə iqtisadiyyatın diversifikasiyası prosesi baş tutmalıdır: qeyri-neft sektoru üzrə şirkətlərin ixtisaslaşması, rəqabətə dözümlü hala gəlmələrinə yardım edilməsi və qeyri-neft sektoru üzrə ixracların dəstəklənməsi təklif edilir.

Azərbaycanda liberallaşmanın təşkil edilməsi üçün təkliflər:

- İstehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və daha rəqabətli hala gətirilməsi;
- Müasir texnologiyaları cəlb etmək;
- Rəqabətə davamlı, ixrac yönümlü məhsul istehsal edən şirkətlər formalaşdırmaq;
- Ümümdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük və ya ikili azad ticarət müqavilələrinin sayının artırılması ilə əksər dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına asan çıxış əldə etmək;
- Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsini təmin etmək, hüquqi və gömrük prosedurlarını avtomatlaşdırmaq, şəffaflaşdırmaq və sadələşdirmək;

- Dünya bazarındaki artan məhsul qiymətlərindən daha az təsirlənmək və inflyasiya dərəcəsini nəzarətdə saxlamaq üçün ölkəyə daxil olan strateji məhsullara tətbiq edilən tarif və ya kvota miqdarlarını azaltmaq.

Ədəbiyyat

1. An econometric analysis of the macroeconomic determinants impact of gross domestic product (GDP) in Bangladesh by Mohammad Mushfiqul Haque Mukit (2020); ISSN: 2174-3835
2. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi – <https://www.stat.gov.az/>;
3. Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı – <http://wto.az/>;
4. Does trade openness facilitate economic growth: Empirical evidence from Azerbaijan © Guo, Oruj & Pan (2018) ; ISSN 2348 0386
5. Effect of trade liberalization on economic growth of developing countries: a case of Bangladesh economy by Munshi Naser Ibne Afzal, “Journal of Business, Economics & Finance” (2012); ISSN: 2146-7943
6. Impact of Trade Liberalization on the Export of Non-Oil Sector in the Nigeria Economy by Charity Philip Sidi & David Solomon, “International Journal of Development Strategies in Humanities, Management and Social Sciences”; e-ISSN: 2360-9044
7. Impact of Trade Openness on Economic Growth: A Case Study of Pakistan by Rashid Ahmad & Kashif Raza & Sobia Saher (2017); ISSN: 2519-9692
8. International Trade in Goods and Services in Azerbaijan: Overview Narmin Abbasova, GRATA International Azerbaijan (2021); RESOURCE ID W-017-6902
9. Official Website of the International Trade Administration – Azerbaijan Country Commercial Guide (2021) - <https://www.trade.gov/azerbaijan-country-commercial-guide/>;
10. The World Bank - <https://data.worldbank.org/>